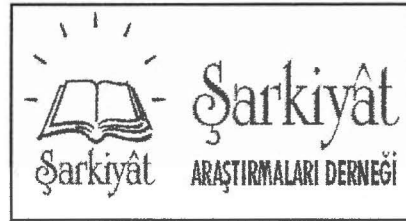

İbrahim Hakkı ve Siirt Uleması
Sempozyumu
Bildirileri

*Symposium Papers On
Ibrahim Hakki And Scholars From Siirt*

Editörler:

Doç Dr. Ahmet Erkol - Dr. Abdurrahman Adak

İbrahim Hakkı ve Siirt Uleması Sempozyumu Bildirileri, Beyan Yayınları'nın 486. kitabı olarak yayına hazırlandı; dizgi ve sayfa düzeni Osman Arpaçukuru, baskı ve cilt İstanbul Matbaası, kapak düzeni Yazıevi tarafından gerçekleştirildi ve Eylül 2008'de İstanbul'da yayımlandı. ISBN 978-975-473-450-8

Yayınevi Sertifika No: 0107-34-007314

BEYAN YAYINLARI Ankara Cad. 49 • 34112 Cağaloğlu-İstanbul
Tel: +90.212. 512 76 97 - Tel-Faks: 526 50 10
www.beyanyayinlari.com
bilgi@beyanyayinlari.com

Molla Halil Es-Siirdî ve Usûlü'l-Fıkh Adlı Elyazma Eseri

Adnan MEMDUHOĞLU*

*Tarihe şerefler veren erler anılırken,
Yükselmede ruh en geniş âlemlere, yerden...
Bir rayihanın feyzi sarar ruhu derinden,
Geçmiş gibi, cennetteki gül bahçelerinden...*

Ali Ulvi Kurucu

Giriş

Siirt, ilimle irfanın, tefekkürle hikmetin buluştuğu güzel şehirlerimizden birisidir. Tarihi ve kültürel güzellikleriyle öne çıkan bu şehrin, Asurlulardan Urartulara, Perslerden Araplara, Selçuklulardan Osmanlılara varıncaya kadar pek çok medeniyete ev sahipliği yaptığını kaynaklarımız bize haber vermektedir.

Siirt'in her köşesinde yılın hemen her mevsiminde yöre halkının ve diğer bölgelerden gelen ziyaretçilerin akınına uğrayan bir ilim yuvası, bir irfan müessesesi görmek mümkündür. Kokusu, rengi, havası bambaşka bir güzelliğe sahip olan Siirt yöresinin camileri, medreseleri, türbeleri, sanat eserleri ve mimarisiyle her biri bir başka döneme tanıklık eden tarihin canlı şahitleri halen ayakta durmaya devam etmektedir.

Siirt'te yaşamış, yüzlerce talebe yetiştirmiş, çok sayıda özgün eserler vermiş ve türbesi burada bulunan âlim şahsiyetler arasında Molla Halil es-Siirdî'nin

* Yüzüncü Yıl Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Hukuku Bilimdalı, Öğretim Görevlisi,
E-mail: amemduhoglu@hotmail.com

(1750–1843) şüphesiz önemli ve ayrıcalıklı bir yeri vardır. O’nu yaşadığı bölgede bu kadar önemli ve ayrıcalıklı kılan husus, özellikle o günkü medrese tahsilinde okutulan her ders ile alakalı olarak bir eser telif etmiş olmasıdır. Bu alandaki islah ve tecdit yönü ile de öne çıkan Molla Halil’in Osmanlı döneminde, 18.ve19.asırlarda, Siirt’in önemli ilim, kültür ve eğitim merkezi olma vasfını korumasında büyük katkıları olmuştur.

Dönemin medreselerinde okutulan ilimlerle ilgili olarak yazdığı eserler arasında basılmış olanları o gün bugündür bazı ilim merkezlerinde ders kitabı olarak okutulan M. Halil Siirdi’nin bazı telifleri günümüzde halen basılmamış el yazması (mahtut) olarak muhafaza edilmektedir.

M. Halil Siirdi’nin fıkıh usûlü alanında yazmış olduğu ve erbabınca bu sahada önemli bir telif olarak kabul edilen “Usûlü’l-fıkh” adlı doksan bir varaklık el yazma eseri, O’nun fıkhi yönünü ve usûl anlayışını ortaya koyan önemli bir kaynak olarak karşımıza çıkmaktadır. Biz bu tebliğimizde eserin tanıtımına ve eserde izlenen yöntemle geçmeden önce M. Halil Siirdi’nin hayatı ve eserleri üzerinde kısaca durmak istiyoruz.

I. Hayatı ve Eserleri

A. Doğum Yeri ve Tarihi

Bitlis’in Hizan ilçesinin Külpiç (Süttaş) köyünde dünyaya gelen Molla Halil b. Molla Hüseyin b. Molla Hâlid es-Si’rdi’nin doğum ve vefat tarihi konusunda kaynaklarda farklı bilgilere rastlamaktayız. Müellifin hayatına yer veren eski kaynakların bazılarında doğum tarihi olarak 1167/1754 tarihi verilirken¹ diğer bazılarında ise 1168/1753 tarihi geçmektedir.² Yakın dönemlerde yapılan çalışmalardan Ömer Atalay’ın “Siirt Tarihi” adlı kitabında 1159/1746 tarihi³ verilirken, Molla Halil’in beşinci göbekten torunu olan Molla Fudayl Sev-

1 Ömer Rıza Kehhâle, Mu’cemü’l-Müellifin Terâcîmu Musannifi’l-Kütübi’l-Arabiyye, Müessesetü’r-Risale, Beyrut, 1414/1993, birinci baskı, I, 683.

2 Hayreddin ez-Zirikî, el-Alâm Kamusu Terâcîmi Eşheri’r-Rical ve’n-Nisa mine’l-Arab ve’l-Müsta’ribin ve’l-Müsteşrikin, Daru’l-İlm li’l-Melâyin, Beyrut, 1984, altıncı baskı, II, 317.

3 Ömer Atalay, Siirt Tarihi, Çeltut Matbaası, İstanbul, 1946, s. 112.

gilinin büyük dedelerinin hal tercümesi hakkında kaleme aldığı yazma eserde ise 1164/1750 tarihi yer almaktadır.⁴ Molla Halil Siirdi'nin tefsirdeki metodunu çalışmış olan Ömer Pakiş, bu son tarihin daha doğru olabileceğini söylerken⁵, Molla Halil'in İslam Akaidi'ndeki yeri ve Nehcü'l Enâm adlı eserindeki yöntemi konusunda yaptığı çalışmada⁶ Ali Nebi ed-Desûki, 1164/1751 tarihinin gerçeğe daha yakın olduğunu ifade etmektedir.

B. İlmî Tahsili, Hocaları ve Talebeleri

Molla Halil Siirdi Bitlis, Van, Siirt ve Cizre bölgesindeki medreselerde uzun müddet ilim tahsil etmiştir. İlk hocası ilmihal bilgilerini aldığı babası Molla Hüseyin b. Molla Halid el-Kolâti'nin nesebinin Hz. Ömer'e dayandığı söylenmektedir. Küçük yaşta babasıyla beraber ziyaret ettiği Marifetname" sahibi İbrahim Hakkı Hazretlerinin dikkatini çekmiş ve dualarını almıştır.

Külpik'te ikamet eden Molla Hüseyin el-Karasevi'nin yanında Kur'ân'ı Kerim ve Tecvid dersleri alan Molla Halil'in hafızlığını da bir yıl içinde tamamladığı ifade edilmektedir. Daha sonra Molla Abdürrahman el-Belâki'den Şâfi'i fikhını konu edinen "el-Envâr" adlı eseri ile Hafız Şirâzi'nin "Divân"ını okumuştur.⁷

Bitlis'te Molla Ramazan el-Hazvîni'den sarf ve nahiv dersi aldıktan sonra ilim tahsiline, Siirt'in Tillo kasabasındaki halasının beyi olan Molla Ahmet el-Hafız'ın yanında devam etmiştir. Tillo'ya (Aydınlar) bağlı Halenze (Bağtepe) köyünde Molla Mahmud'un yanında "Mesâbih" kitabını okumuş, daha sonra Van'a bağlı Vestan (Gevaş) kasabasına, oradan da Van'ın Müküs (Bahçesaray) kasabasındaki Molla Muhammed b. Molla Ahmet el-Kevnâsi'nin yanına giderek "Şerhü'l-Muğni", "Hüsâmkâti" ve Kırâ'at dersi almıştır. Hizan'da Molla Abdülhadi el-Arvâsi'den mantık ilminden "Mukaddimât"ın tamamını,

4 Molla Fudayl b. Molla Mahmud b. Molla Abdülkahhar b. Molla Mahmud b. Molla Halil es-Siirdi, Tercemetu Hali Ceddina'l-Alâ Molla Halil es-Siirdi, 1400/1980, vr. 46a.

5 Pakiş, Ömer, Molla Halil es-Siirdi' ve Tefsirdeki Metodu, Basılmamış yüksek lisans tezi, İstanbul, 1996, s.7.

6 Ali Nebi Salih ed-Desukî, el-Molla Halil es-Siirdi ve menhecuhu fi'l ispati'l Akâidi'l İslâmiyyeti min hilâl manzumetihi Nehcu'l Enâm, Dâru spirez, Erbil, 2007, s 1-357.

7 Molla Fudayl, Terceme, vr. 45b; Mehmet Tahir, Sırat-ı Müstakim, V, 127, s. 377.

Hoşab'ta hocası Molla Hüseyin el-Hoşâbî'den "Şerhü'ş-Şemsiye" ve haşiyelerini okumuştur. Cizre'de Şeyh Ferruh'dan "Şerhu Akâidi'n-Nesefî" ve haşiyelerini, Hoşab'da Molla Hasan el-Bîzenî, Molla Abdüsselam ve Molla İsmail ismindeki müderrislerden "Muhtasarü'l-Ma'ânî" kitabını okumuştur.

Irak'taki İmâdiye kasabasında Yahya el-Mervezî'nin yanında "Fenâri", "Kavl-i Ahmed", "İsâmü'l-Vaz' " ve "Risaletü'l-İsti'âre" kitaplarını haşiyeleri ile beraber okumuştur. Nihayet bölgenin Reisü'l-Uleması ve İmâdiye müftüsü olan Molla Mahmud'un yanında "Minhâcü'l-Usûl"u okumuş ve hocasından ilim icazetini almıştır.⁸

Eğitimini bu şekilde bölgedeki medreselerde birçok âlimden ders alarak tamamlayan Molla Halil es-Si'irdî Hizan'da Meydan Medresesi'nde, daha sonra da babasının isteği doğrultusunda Siirt'e yerleşerek Medrese-i Fahriye'de uzun süre müderris olarak ders vermeye devam etmiştir.

Molla Halil Es-Si'irdî'nin her hafta Kur'an'dan bir hatim indirdiği söylenir. Ayrıca medrese tahsilinin akabinde Irak'taki âlim ve mutasavvıf Seyyid Ahmed er-Reşidi'ye bağlanıp kendisinden tasavvufi icâzet aldığı da ifade edilmektedir.⁹

Molla Halil, müderrislik hayatı boyunca yüzlerce talebeye ilim öğretmiş, kendi çocuklarını da âlim olarak yetiştirmiştir. Molla Mahmud, Molla Abdullah ve Molla Mustafa O'nun talim ve terbiyesi altında yetişen çocuklarıdır. Ayrıca on oğlunun da ilim icazetini kendisinden aldığı ifade edilmektedir. Tillo'da Şeyh Hamid ve Şeyh Hasan ile Halenze'de Molla Ali'nin dışında Molla Muhammed el-Hazvini, Molla Ebu Bekir es-Sihri, Molla Mahmud b. Molla Arab es-Si'irdî gibi zatlar, Molla Halil'in yetiştirdiği ve bölgede ün yapmış, dini ilimlerin yayılmasına katkıda bulunmuş âlimlerden sadece birkaçıdır.

Yaşadığı dönem itibariyle bölgede aşağı yukarı bütün yerleşim birimlerinde irili ufaklı birçok medresenin bulunduğu ve bu medreselerin maddi kaynağının bütünüyle ya o çevrede oturan halk tarafından ya da medreseye bağışlanmış vakıflardan karşılandığı bilinmektedir. İşte es-Si'irdî, böyle medreselerde talebe okutmuş ve yetiştirmiştir. Bu medreselerden mezun olanlar bu gün-

8 Molla Fudayl, Terceme, vr. 46b.

9 Mehmet Tahir, Sıratı Müstakim, V, 127, s. 377.

kü anlamda bir nevi yüksek öğrenim diploması işlevini gören bir icazet almakta ve kabiliyetleri ölçüsünde büyük veya küçük bir medresede görev yapmaktaydılar. İcazetnamelerde kimin kimden icazet aldığı belirtilmekte ve bu silsile genelde İslam kültür tarihinde çok iyi bilinen bir âlime kadar uzanmaktadır. Molla Halil'in vefatından sonraki icazet silsileleri incelendiğinde bölge medreselerinde verilen icazetnamelerin büyük bir kısmının Molla Halil es-Si'irdi tarihiyle yukarıya bağlanması, onun bahsi geçen medreseler üzerindeki etkinliğini göstermesi açısından önemlidir.¹⁰

Molla Halil, aldığı medrese eğitimi¹¹ ile özellikle Arap dili ve edebiyatı konusunda çok iyi sayılabilecek bir seviye elde etmiştir. Eserlerini dönemin ilim dili olan Arapça diliyle kaleme alan Molla Halil'in, bu eserleriyle o dönemlerde bölgedeki medreselerin eğitiminde etkili olduğu görülmektedir. Ancak eserlerinin Arapça dilinde ve el yazması şeklinde olması, bir-iki tanesi hariç çoğunun henüz tahkik edilmemiş olması vb. nedenlerden dolayı maalesef günümüzde hak ettikleri ilgiyi yeterince görmemektedirler. Ümit ederiz ki bu sempozyum, böyle bir ilginin doğup canlanmasına vesile olacaktır.

C. Vefatı

Molla Halil'in doğum tarihinde olduğu gibi vefat tarihi konusunda da kaynaklar arasında farklı bilgiler bulunmaktadır. Kaynakların çoğuna göre vefat tarihi 1259/1841 dir.¹² Eski Siirt müftüsü Ömer Atalay 1255/1839 tarihini zikrederken¹³; Molla Fudayl ise 1259/1843 tarihini vermektedir.¹⁴

Molla Halil Es-Si'irdi, Siirt'in doğusundaki yüksekçe bir tepede bulunan merkez mezarlığında, kendi ismiyle anılan türbede metfundur.

10 Pakiş, Ömer, Molla Halil es-Siirdi' ve Tefsirdeki Metodu, Basılmamış yüksek lisans tezi, s.12,13.

11 Medreselerde okutulan ilimler ile ders kitapları ve müellifleri hakkında geniş bilgi için bkz: İbrahim el- Harrani eş- Şafi'i, Tuhfetu'l-İhvân el- Medresiyye, Tillo, h.1427.

12 Zirikli, Alâm, II, 347; Kehhâle, Mu'cem, I, 683

13 Ömer Atalay, Siirt Tarihi, s. 112.

14 Molla Fudayl, Terceme, vr., 46a.

D. Eserleri

Molla Halil Es-Si'irdî, dini ilimlerin neredeyse bütün dallarında eser telif etmiştir. İçinde yaşadığı şartların tüm olumsuzluklarına rağmen, bazıları “şerh”, “haşiye” ve tekrar türünden de olsa, bu kadar çok eser telif etmiş olması, O'nun ilmi alanda ne kadar velud olduğunu göstermektedir. O, eserlerinin büyük bir kısmını nesirle yazdığı gibi, iyi bir şair olması hasebiyle bir kısmını da şiir diliyle yazmıştır.

“Nehcül-Enâm” dışındaki diğer bütün eserlerini Arapça diliyle yazan Molla Halil Es-Si'irdî genellikle medrese müfredatında yer alan derslerle ilgili kitaplar telif etmiştir. Bunların yanında halkın genelini ilgilendiren mevzular da, mesela gündelik hayatla ilgili olarak da eserler yazmıştır.

O'nun Doğu bölgesi medreselerinin eğitimi üzerindeki etkisi yalnızca yaşadığı dönemle sınırlı kalmamış, günümüze dek devam etmiştir. Büyük emek ve mesai harcayarak hazırladığı bazı eserlerinin buralarda halen ders kitabı olarak okutuluyor olması bunun önemli bir kanıtıdır. Ancak maalesef medreselerin alet ilimleri üzerinde çok daha fazla durması nedeniyle “el-Kâmûsu's-Sânî fi'n-Nahvi ve's-Sarfi ve'l-Ma'ânî” ile “el-Kâfiyetü'l-Kübrâ fi'n-Nahvi” isimli eserleri çok iyi bilindiği ve ders kitabı olarak okutulduğu halde tefsir, hadis, fıkıh ve kelam alanında yazmış olduğu kıymetli eserleri yeterince bilinmemekte ve bunlardan istifade edilememektedir.¹⁵

O dönemlerde büyük ilim merkezlerinden uzakta bulunmaya bağlı olarak buralarla irtibatın ve bilgi alış verişinin arzu edilen düzeyde sağlanamaması, maddi yetersizlikler gibi bazı olumsuz sebeplerden dolayı bölgedeki medrese müderrislerinin eser telif etme geleneğinin zayıf olduğu bilinmektedir. Bu gelenek içerisinde yetişmesine ve bunun dışına pek de çıkmamasına rağmen Molla Halil'in bu kadar çok eser telif etmiş olması yine O'nun dikkat çekilmesi gereken yönlerindedir. Molla Halil, İslam coğrafyasının diğer ilim merkezleriyle yeterince diyaloga girebilmiş olsaydı, bu birikimiyle çok daha farklı eserler telif etmesi de mümkün olabilirdi. Ayrıca müellifin eserlerinin çeşitli nedenlere bağlı olarak umumi kütüphanelere girememiş olması, kendisinin

15 Pakiç, age., s.15.

uzun süre daha geniş ilim çevrelerince bilinmesini ve araştırmacıların söz konusu eserleri üzerinde çalışmasını engellemiştir.¹⁶

Eserlerinin bir kısmı Siirt ilinde ikamet eden torunlarında, bir kısmı da bölgedeki emekli yaşlı imamların özel kütüphanelerinde bulunan Molla Halil'in "el-Kâfiyetü'l-Kübrâ fi'n-Nahvi", "el-Ma'füvvât" ve "Nehcü'l-Enâm" dışındaki eserleri yazma halinde bulunmaktadır. Kaynaklarda ismi geçen kitapları sıraladıktan ve ulaşabildiklerimizi de kısaca tanıtmaya çalıştıktan sonra "Usûlü'l-fıkh" adlı eser üzerinde ayrıca durmak istiyoruz.

1. Basîretü'l-Kulûb fi Kelami Allâmi'l-Ğuyûb

Molla Halil'in bu eseri kısa bir tefsir çalışması olup, kahverengi deri bir cilt içinde, 20.15 (14.9 cm) ebadında, 15 satır, rik'a yazı, aharlı ince 372 varaktan meydana gelmektedir. Süre başlıkları ve âyetler kırmızı mürekkeple, tefsir kısmı ise koyu kahverengi mürekkeple yazılmıştır. Sayfa kenarları haşiyelerle süslenmiştir.

Bakara süresiyle başlayıp Fatiha suresi ile sona eren tefsirinin mukaddimesinde Molla Halil, hiçbir şekilde batılın karışmadığı Allah'ın kitabı üzerinde manasını kavrayabilmek üzere bütün inananların kafa yorması ve düşünmesi gerektiğini ifade etmektedir. Devamında da İslam tarihi boyunca Müslüman bilginlerin güçleri nispetinde bu konuda gayret sarf ettiklerini, kendilerini kırması mümkün olmayan bazı dostlarının da kendisinden herkesin rahatlıkla anlayabileceği bir tefsir yazmasını istediklerini, mükâfatını Allah'tan umarak bu teklife rıza gösterdiğini belirtmektedir.

Molla Halil yazacağı tefsirin Beyzâvî, Celâleyn ile Beyzâvî'nin haşiyeleri 'İsâm ve Şeyhzâde tefsirlerinin ortak noktalarını içine alacağını belirtmektedir.¹⁷ Bu açıdan eser, Celâleyn tefsirinden uzun, Beyzâvî tefsirinden ise daha kısa bir tefsirdir.

Tefsirini dirâyet metodu üzere yazan müellif, hadis, fıkıh, kelam, sarf, nahiv, me'ânî gibi ilimlerle ilgili gerekli izahlarda bulunmaktan da geri kalma-

16 Pakiş, age., s.15-16.

17 Molla Halil es-Siirdî, Basîretü'l-Kulûb fi Kelami Allâmi'l-Ğuyûb, vr. 1a.

mıştır. Molla Halil'in bu eserini de diğer bazı eserlerinde olduğu gibi daha çok kendi dönemindeki medrese öğrencilerine yönelik olarak hazırladığını söyleyebiliriz.

2. *Basîretü'l-Kulûb fi Kelami Allâmi'l-Ğuyûb*

Molla Halil'in birincisi ile aynı ismi taşıyan bu tefsirinin, Kehf suresine kadarı mevcuttur. Tam olan birinci tefsire göre bu noksan çalışması daha geniş olup birinci tefsirde yer almayan veya çok kısa olarak değinilen hadis, fıkıh, kelim, sebab-i nüzûl ve siyer gibi ilimlerle ilgili birçok konu bu ikinci tefsirde daha geniş bir şekilde izah edilmektedir. Molla Halil'in torunu olan Molla Abdulkahhar, dedesinin mevcut bu yarım tefsirini istinsah etmiştir.¹⁸

Molla Halil'in iki tefsir yazmasının gerekçelendirilmesi bağlamında şöyle bir açıklama yapılabilir: Molla Halil tam fakat kısa olan tefsirini yazdıktan sonra muhtemelen daha teferruatlı bir tefsir yazmayı düşünmüş ve bu maksatla uzun fakat yarım olarak elimizde mevcut tefsirinin birinci cildini telif etmiştir. Muhtemelen iki cilt olarak yazmayı düşündüğü bu ikinci tefsirin ikinci cildini çeşitli nedenlere bağlı olarak ya yazamamış veya bitirmeye ömrü kifayet etmemiştir.¹⁹

3. *Diyâu Basireti Kalbi'l-Arûf fi't-Tecvîd ve'r-Resmi ve Farşi'l-Hurûf*

Es-Si'irdî'nin tecvid konusunda manzûm olarak yazdığı bu eser 500 beyitten oluşmaktadır.²⁰

4. *Usûlü'l-Fıkh*

Bir mukaddime ve yedi baptan meydana gelen bu kitap Molla Halil'in fıkıh usûlü hakkında yazdığı 91 varaklık yazma bir eserdir. Eserle ilgili olarak ikinci bölümde detaylı bilgi verilecektir.²¹

18 Molla Halil es-Si'irdî, *Basîretü'l-Kulûb fi Kelami Allâmi'l-Ğuyûb*, vr. 1a.

19 Pakiş, age., s.15.

20 Ömer Atalay, age, s. 113; Mehmet Tahir, age., II, 38.

21 Molla Halil es- Si'irdî, *Usûlü'l-Fıkh*, vr. 1b-91a.

5. Usûlü’l-Hadis

Adından da anlaşıldığı üzere hadis usulü ile alakalı olan bu eser hakkında yeterli bilgi bulunmamaktadır. Ancak Molla Halil’in “ Usûlü’l-Fıkh” adlı eserinde, ilk varakta²², hem fıkıh usulü hem de hadis usulü ile ilgili olarak bir bahis geçmektedir.²³

6. el-Kâfiyetü’l-Kübrâ fi’n-Nahvi

Adından da anlaşıldığı üzere Arapça gramer konuları ile alakalı olan bu kitap isim, harf ve fiil olmak üzere üç ana başlık taşımaktadır. Ahmed Hilmi el-Koğî isminde bir müstensih tarafından güzel bir rik’a yazısı ile 102 sayfa olarak yazılmış ve basılmıştır. Molla Halil’in bu kitabında gramerle ilgili birçok konuyu şiirleştirerek izah etmeye çalıştığı görülmektedir.²⁴

7. el-Kâmûsü’s- Sâni fi’n-Nahvi ve’s- Sarfi ve’l- Ma’ânî

380 varaktan meydana gelen ve Nahiv, Sarf ile Me’ânî ilimlerinin konularını geniş bir şekilde inceleyen kitabın isim, fiil ve harf bölümlerini inceleyen kısmı, yine es-Si’irdî’ye ait olan “Kâfiye”nin şerhidir. Müellif eserin nahiv, sarf ve harf kısmını oluşturan bu bölümlere me’ânî, bedî’ ve beyân kısımlarını da ilave etmiştir. Eser Arap Dili ve Edebiyatı açısından oldukça önemli bir kaynak niteliğindedir.²⁵

8. Kitabu Ezhâri’l-Ğusûn min Mekûlâti Erbâbi’l-Fünûn

Molla Halil’in torunu Şeyh Fudayl’in bildirdiğine göre bu eser, çeşitli ilimlere dair muhtelif konularla ilgili olarak telif edilmiş bir eserdir.²⁶

22 Molla Halil es- Si’irdî, Usûlü’l-Fıkh, vr. 1b.

23 Büyük dedesi olan Molla Halil’in hayatı ile ilgili yazdığı eserinde Şeyh Fudayl, bu kitabın İbn Hacer’in “Nuhbetü’l-Fiker fi Mustalahi Ehli’l-Eser” ve bunun şerhi olan “Nüzhetü’n-Nazar” isimli eserleri üzerine yaptığı bir çalışma olduğunu ifade etmektedir. Bkz: Şeyh Fudayl, Terceme, vr. 47a.

24 Molla Halil es-Si’irdî, el-Kâfiyetü’l-Kübrâ fi’n-Nahvi, s. 101.

25 Molla Halil es-Si’irdî, el-Kâmûs, vr. 1a vd..

26 Şeyh Fudayl, Terceme, vr. 47a.

9. *Mahsûlü'l-Mevâhibi'l-Ahadiyye fi'l-Hasâis ve's-Şemâili'l-Ahmediyye*

136 varak ve toplam 74 bölümden oluşan bu eser, Hz Peygamber'in semâili hakkındadır.²⁷ Kitabı es-Si'irdî'nin torunu Molla Abdulkahhar istinsâh etmiştir. Eserin sonunda 23 Ramazan Cumartesi 1300/1883'te kitabın yazımını Allah'ın yardımıyla bitirdiğini bildirmektedir.²⁸

10. *Manzumetun fi Mevlidi'n-Nebî*

Hız. Peygamber'in doğumunu manzûm olarak anlatan bir eserdir. 85 varaklık bu eseri es-Si'irdî'nin torunu Molla Abdulkahhar, 1285/1878 senesinin Rebiü'l-Evvel ayında istinsah ettiğini belirtmektedir.²⁹

11. *el-Manzûmetü'z-Zümrüdiyye Nazmu Telhîsi'l-Miftâh*

Molla Halil es-Si'irdî bu çalışmasında Hatib Dimeşki'nin "Telhîsü'l-Miftâh"³⁰ isimli eserini nazım haline getirmiştir.

12. *Minhâcü's-Sünneti's-Seniyye fi Âdâbi Sülûki's-Süfiyye*

Bu eserinde es-Si'irdî, sünnete göre müridin sülûk metodunu izah etmekte ve başlıca şu konular üzerinde durmaktadır: Sünnete tabi olma, tasavvuf, zühd hayatı,, ahiret için çalışmaya teşvik, tevekkül, Hakka yönelme, manevî hastalıklar, kendini beğenme, kibir, riyâ, hased, yemek yeme âdâbı, âlemi tanıma...

Yaklaşık bin (1000) beyitten oluşan kitabın son sayfasında Seyyid Mu-

27 Molla Halil es-Si'irdî, *Mahsûlü'l-Mevâhibi'l-Ahadiyye fi'l-Hasâis ve's-Şemâili'l-Ahmediyye*, vr. 1a.

28 Molla Halil es-Si'irdî, *Mahsûl*, vr. 136b.

29 Molla Halil es-Si'irdî, *Manzumetun fi Mevlidi'n-Nebî*, vr. 84b-85a.

30 Hatib Dimeşki'nin "Telhîsü'l-Miftâh" isimli eseri, Sirâceddin Sekkâki'nin "Miftâhü'l-Ulûm" adlı kitabının hulasasıdır. Kitabın asıl adı "Telhîsü'l-Miftâh fi'l-Ma'ânî ve'l-Beyân"dır. "Telhîsü'l-Miftâh" üzerine "Mutavvel" isminde bir şerh yazan Sadeddin Teftâzânî daha sonra "Mutavvel" üzerine de "Muhtasar" isminde bir şerh daha yazmıştır. Muhtasar medreselerin müfredatı içinde yer alıp ders kitabı olarak okutulmaktadır.

hammed b. Seyyid Hasan el-Findikî tarafından 1340/1921’de istinsâh edildiği belirtilmektedir.³¹

13. *Muhtasaru Şerhi’s-Sudûr fi Şerhi’l-Mevti ve Ahvâli’l-Kubûr*

Suyûti’nin “Şerhû’s-Sudûr fi Şerhi’l-Mevti ve Ahvâli’l-Kubûr” adlı eserinin muhtasarıdır.³²

14. *Mulahhasu’l-Kavâti’ ve’z-Zevâcir fîmâ tekellemû ala’s-Sağâir ve’l-Kebâir*

Büyük ve küçük günahlar hakkında İslâm âlimlerinin caydırıcı mahiyet-teki sözlerine yer veren bir eserdir.³³

15. *Nebzetu Mevâhibi’l-Leduniyye fi’ş-Şatâhâti ve’l-Vahdeti’z-Zâtiyye*³⁴

Tasavvufi konulara yer veren bu eserin adı bazı kaynaklarda “Nebzetun mine’l-Mevâhibi’l-Medeniyye”³⁵ olarak geçmektedir.

16.-17. *Nehcü’l-Enâm fi’l-Akâid (Arapça ve Kürtçe)*

Biri Arapça diğeri Kürtçe olmak üzere M. Halil’in yazdığı iki eserdir.³⁶ Akâid konusunda özet bilgilerin verildiği bu her iki eser de manzum olup 271 beyittir. İlmi olduğu kadar edebi ve sanat yönü de bulunan bu eserde İslam akidesi, iman, Hz. Peygamber (sav) ve ashâbı ile ilgili konulara 22 bölümde yer verilmektedir.³⁷

31 Molla Halil es-Siirdi, Minhâc, vr. 58a.

32 Şeyh Fudayl, Terceme, vr. 47a.

33 Şeyh Fudayl, Terceme, vr. 47a.

34 Şeyh Fudayl, Terceme, vr. 47a.

35 Mehmet Tahir, Osmanlı Müellifleri, II, 38; Sırât-ı Müstakim, V, sayı, 127, s. 377.

36 B. Said Nursî, Molla Halil’in görüşlerine ve özellikle de bu eserine pek önem vermiş, sa-habe arasındaki savaşları anlatırken O’ndan “Bizde gayet meşhur ve sözü hüccet bir zât-ı muhakkik” diye bahsetmiş ve birkaç yerde kendisinden nakilde bulunmuştur. Bkz. Bedi-üzzaman Said Nursî, Mektubat, söz basım yayını, İstanbul, 2005, s. 86; Bediüzzaman Said Nursî, Muhâkemât, yeni asya neşriyat, İstanbul, 1998,

37 Molla Halil es-Siirdi, Nehcü’l-Enâm, s. 72.; Molla Halil es-Siirdi, Nehcü’l-Enâm (Rehber-i Avâm şerhiyle birlikte), s.11,18.

Eserin Türkçe çevirileri yapılmış ayrıca Kürtçe nüshasına Ahmed Hilmi el-Kûğî tarafından “Rehber-i Avâm” ismiyle bir şerh yazılmış ve bu çalışma basılmıştır. Ayrıca Ali Nebi Salih ed-Desukî tarafından Nehcû'l-Enâm ile ilgili yüksek lisans çalışması yapılmış ve söz konusu eser de Arapça olarak basılmıştır.³⁸

18. *Risâle fi İlmi'l-Mantık*

Mantık ilmine dair bu eser, 37 sayfalık bir risâledir.³⁹ Sadrettin Yüksel tarafından bir şerhi yapılmıştır. İlim ve mantık ilminin tarifiyle başlayan eserde Molla Halil, dokuz bölüme ayırdığı ve “İsâğûcî”den başlayıp “muğâlata” bölümü ile bitirdiği mantık konularını açıklamaktadır.⁴⁰ Bu eserin de diğer bazı eserler gibi dönemin medrese öğrencilerine yönelik olarak telif edildiği söylenebilir.

19. *Risâle fi'l-Mecâz ve'l-İsti'âre*

Kasım es-Semerkandi'nin istiare eseri üzerine yapılmış olan bu risale 15 sayfa olup, üç bölümden müteşekkildir. Birinci bölümde “isti'ârenin kısımları”, ikinci bölümde “kinâye”, üçüncü bölümde ise “isti'âreyi kinâyeye dönüştüren karîne” işlenmektedir.⁴¹

20. *Risâle fi'l-Vad'*

“Vad' ilmi” hakkında olup altı sayfalık bir risâledir. Eserde kısa ve öz ifadelerle “vad' ilmi”nin temel konuları açıklanmaktadır.⁴²

38 Ali Nebi Salih ed-Desukî, el-Molla Halil es-Si'irdî ve menhecuhu fi'l ispati'l Akâidi'l İslâmiyyeti min hilâl manzumetihi Nehcu'l Enâm, Dâruspirez, Erbil, 2007, s 1-357.

39 Molla Halil es-Si'irdî, Risâle fi İlmi'l-Mantık, s.1-37.

40 Molla Halil es-Si'irdî, Risâle fi İlmi'l-Manuk, s. 2.

41 Molla Halil es-Si'irdî, Risâle fi'l-Mecâz ve'l-İsti'âre, s. 1-11.

42 Molla Halil es-Si'irdî, Risâle fi'l-Vad', s. 1.

21. Risâle Manzûme fi İlmi Âdâbi’l-Bahsi ve’l-Münâzara

Münâzara (cedel) ilmi hakkındaki bu eser 11 sayfalık, 103 beyitlik manzûm bir risâledir.⁴³ Molla Halil bu eserin girişinde kitabını “ Habiyye” ismiyle zikretmekte ve şöyle başlamaktadır:

“Çokça iyilikte bulunan ve insana aklı veren Allah’a hamdolsun. Habiyye kitabıma başlıyorum ki cedel ilminin kaidelerini içermektedir. Cedelde ve ilmî müktesebâtta zeki olanların ona ihtiyaçları vardır. Çünkü onları yanlışlardan korur ve ilmî seviyelerini artırır. Bu ilmin öncüleri münazarayı, “hasmî söz ile yenme” şeklinde tanımlamışlardır.⁴⁴

Yukarıda ismi geçen bazı eserler gibi bu kitabın da dönemin medrese müfredatına yönelik olarak öğrenciler için telif edildiği söylenebilir.

22. Risâle Sađıra fi’l-Ma’fuvvât

Bu eser namaza engel teşkil etmeyen “hafif necâsetler” hakkında yazılmış olup 38 bölümden oluşmaktadır. Molla Hüseyin el-Cezerî buna “Fethü’l-Celil” isminde bir şerh yazmış ve bu risâle şerhiyle birlikte Ahmet Hilmi el-Kûğî’nin hattıyla 127 sayfa olarak basılmıştır.

Molla Halil, yaşadığı dönemdeki çağdaşlarının bir kısmının “necâset” konusunda çok aşırı titiz, diğer bir kısmının da çok aşırı derecede gevşek davranmaları nedeniyle böyle bir eser te’lif etme ihtiyacını hissettiğini belirtmektedir.⁴⁵

23. Şerhun ala Kasideti’l-Hemziyye

Molla Halil’in “Minâhu’l- Mekkiyye fi Şerhi Kasideti’l-Hemziyye” üzerine yaptığı bir şerhtir.⁴⁶

43 Molla Halil es-Siirdi, Risâle fi İlmi Âdâbi’l-Bahsi ve’l-Münâzara, s. 1 vd.

44 Molla Halil es-Siirdi, Risâle fi İlmi Âdâbi’l-Bahsi ve’l-Münâzara, s. 1.

45 Molla Hüseyin el-Cezerî, Fethü’l-Celil ala Metni’l-Ma’fuvvât, Garanti Matbaası, İstanbul, 1973, s. 13-14.

46 Mehmet Tahir, Osmanlı Müellifleri, II, 38.

24. *Şerhun ala Manzûmeti's-Şâtîbî fi't-Tecvid*

180 varaklık bu çalışmasında es-Si'irdî, daha önce İbnü'l-Cezerî'nin "Mukaddime" sinin esaslarını içeren manzûm bir kitap yazdığını, şimdi de ilim talebelerine bir hizmet ve âhiret için bir azık olması umuduyla Şâtîbî'nin "Hirzû'l-Emânî" isimli manzûm eserine, usandıracak kadar uzun ve istifadeyi zorlaştıracak kadar kısa olmayacak bir şerh yazmak istediğini belirtmektedir.⁴⁷

Eserin sonunda Molla Halil'in torunlarından olan Şeyh Fudayl, bu nüshayı dedesi Molla Abdülkahhar'ın yazdığı nüshadan 1396/1976' da istinsah ettiğini ifade etmektedir.⁴⁸

25. *Te'sîsu Kavâidi'l-Akâid ala ma Senehe min Ehli'z-Zâhir ve'l-Bâtın mine'l-Avâid*

Molla Halil'in kelim ilmine dair telif ettiği önemli bir eserdir. İstinsah edildiği tarih ile müstensih ismi belirtilmeyen 95 varaklık kitap "Bu eser bizim usûlü'd-din konusunda bilginlerin tahkiklerinden derlediklerimizin ve onların İslâm akidesi hakkındaki araştırmalarından anladıklarımızın özetidir..." ifadesiyle bitmektedir.⁴⁹

26. *Zübdetu ma fi Fetâve'l-Hadis*

Bu esere ulaşamamakla birlikte Molla Halil'in beşinci göbekten torunu Şeyh Fudayl kitabın ismini "Zübdetu ma fi Fetâve'l-Hadis fi'l-Ecvibe ve'l-İ'tinâ bi Nahvi'l-Fadli ve't-Tafdil ve Umûrin leyse li Ahadin anha Ğinâ" biçiminde vermektedir.⁵⁰ Kitap, İbni Hacer el-Heytemî'nin "el-Fetâve'l-Hadisiyye" adlı eseri üzerine yaptığı bir ihtisar çalışmasıdır.

Yukarıda ismi geçen eserlerin dışında bazı araştırmacılar, Molla Halil'e daha başka kitapları da nispet etmektedirler: Mesela Siirt Tarihi adlı kitabın-

47 Molla Halil es-Si'irdî, Şerhun ala Manzûmeti's-Şâtîbî fi't-Tecvid, vr. 1b.

48 Molla Halil es-Si'irdî, Şerhun ala Manzûmeti's-Şâtîbî fi't-Tecvid, vr. 180a.

49 Molla Halil es-Si'irdî, Te'sîsu Kavâidi'l-Akâid ala ma Senehe min Ehli'z-Zâhir ve'l-Bâtın mine'l-Avâid, vr. 95a.

50 Şeyh Fudayl, Terceme, vr. 47a.

da Ömer Atalay, Molla Halil'in “Tabakatu'r- rical” konusunda bir eserinin daha bulunduđunu ifade etmektedir.⁵¹

Ali Nebi Salih ed-Desukî ise, yukandaki listeye ilaveten řu eserleri de zikretmektedir: şerhu Manzumeti basireti'l Kalbi'l-Arûf, Muhtasar şerhu'l emani li'ş-Şâtibî, Usul muğni'l-lebibî'l hac min cem'i cevâmi'i't-tâc, Manzumetun fi'l âdâb tehdî't-tâlib ila't-tariki ve's-savâb, Kitab fi't-tecvid bi luğati'l kurdiyye, Risale fi akideti cevhereti'l İslam, Kitab fi't-talâk, Risale fi'l va'zi ve'l irşâd.⁵²

II. “Usûlü'l-Fıkh” (اصول الفقه)

Molla Halil es-Siirdi'nin fıkh usulü hakkında yazdığı 91 varaklık yazma bir eserdir. Üzerinde çalıştığımız okunması son derece zor olan nüshada, müstensihin kim olduğuna ve istinsah tarihine dair herhangi bir kayda rastlayamadık. Kitabın kenarlarında müellife ait olup olmadığı kesin olarak anlayılamayan çok sayıda açıklama bulunmaktadır. Ancak metinde kullanılan hat ile metnin kenarlarına düşülen notlardaki hattın birbirine oldukça benzediğini söyleyebiliriz.

Bu el yazma eserin kaynaklarına geçmeden önce özellikle belirtelim ki bizzat müellif, kitabın girişinde ve çeşitli bölümlerinde fıkh ve fıkh usulü ile ilgili çok sayıda eser ismi zikretmektedir. Bu eserlerden bir kısmı aynı zamanda kitabın kaynakları arasında yer almışlardır.

Molla Halil en başta ilm-i hilâfın kurucusu ve bu alanda ilk eser yazan kişi olarak tanıttığı Ebû Zeyd Ubeydullah b.Ömer ed-Debûsi'nin (v.430/1038) “Takvîmü'l-edille”si ile diğer bazı kitaplarından övgüyle bahseder. Hemen arkasından da fıkh usulü sahasında önemli gördüğü bazı kişileri ve eserlerini zikreder. Bunlardan bazıları şunlardır: Fahu'l-İslâm Ali b.Muhammed el-Bezdevî (v. 482/1089), “el-Usûl”; Abdülaziz b. Ahmed el-Buhârî (v. 730/1329), “Keşfu'l-esrâr”; Seyfüddin el-Amidî (v.631/1233), “el-lhkâm”; Ebû Amr İbn Hâcib' (v. 846/1442), “Müntehâs-sü'l ve'l-emel fi ilmey'il-usûl ve'l-cedel”; İbnü's-Sâ'âtî Muzafferuddîn Ahmed b. Ali (v.694/1294), “Bedî'u'n-nizâm

51 Ömer Atalay, Siirt Tarihi,s.113.

52 Ali Nebi Salih ed-Desukî, age, s 54-56.

el-cami' beyne kitâbey el-Bezdevî ve'l-ihkâm" ile "el-Kavâ'id ve'l-Bedâyi"; Sadru's-Şeri'a Ubeydullah b. Mes'ud (v. 747/1346), "et-Tenkîh" ve bunun şerhi olan "et-Tavdîh" (Bu eserinde Pezdevî'nin "el-Usûl"ünü, Râzî'nin "el-Mahsûl"ünü ve İbn Hâcib'in "el-Muhtasar"ını telhis etmiştir.); Taftazâni, "Et-Telvih Şerhu't-Tenkîh"; Ebû Hâmid Muhammed el-Gazzâlî (v. 505/1111), "el-Mustasfâ"; Ebu'l-Hasen el-Basrî el-Mu'tezilî (v. 463/1071), "el-Mu'temed" ("el-Umde"nin şerhi); Fahreddin Muhammed b. Ömer er-Râzî (v.606/1209), "el-Mahsûl"; Kadî Abdullah b. Ömer el-Beydâvî (v.685/1286), "el-Minhâc"...⁵³

Bunlardan sonra Molla Halil'in zikrettiği Tâcûddin Abdülvehhâb İbnü's-Sübki'nin (v. 771/1369), "Cem'u'l-Cevâmi'" adlı eseri⁵⁴ ve bunun üzerine yapılan Celâluddin el- Mahalli'nin (v. 864/1459) "El-Bedru't-Tâli' fi Halli Cem'i'l-Cevâmi'" adlı şerhi ile Kâdî Zekeriya el-Ensârî el-Mısırî'nin Lübbü'l-Usûl (muhtasaru'l-cem' ve şerhuhu) adlı eseri kitabın birinci derecedeki kaynaklarıdır.⁵⁵ Haddizatında bu kitap gerek sistematığı gerekse içeriği yönüyle İ. Subki'nin "Cem'u'l-cevâmi'" adlı eserine çok benzemektedir.⁵⁶ Zaten müellifin kendisi de yukarıda sözü edilen bu üç çalışmadan yararlandığını bizzat ifade etmektedir.⁵⁷ O'na göre bu üç kitabın bölgede şöhret bulması ve tedavülde olmaları onları diğerlerinden önemli kılmaktadır. Ayrıca bu eserler, fıkıh ve fıkıh usûlü ile ilgili ıstılah ve kavramları en güzel şekilde ele almaları ve Arap dil kaidelerini yerinde kullanmaları sebebiyle bu alanda başka kitaplara adeta ihtiyaç bırakmamaktadırlar.

Daha çok Şâfiî mezhebi ağırlıklı bir fıkıh usulü görüntüsü veren kita-

53 Si'irdî, Usûlü'l-Fıkh, vr.1b-2a.

54 İbnü's-Sübki (v. 771/1369), "Cem'u'l-cevâmi'" adlı eserinin başında, bu kitabını yaklaşık yüz müellifin yazdıklarından derlediğini ifade etmektedir. Bkz. Tâcûddin Abdülvehhâb İbnü's-Sübki, Hâşiyet'l-Attar alâ Cem'i'l-Cevâmi' Neşreden M.Nuri Nas, Midyat, tsz.,I-II

55 Si'irdî, Usûlü'l-Fıkh, vr. 2b

56 Bu eserler mukayeseli olarak incelendiği zaman M.Halil'in kendisinden evvel yazılmış olan Cem'u'l-Cevâmi' ile onun üzerine yapılmış olan ihtisar ve şerhlerden büyük ölçüde yararlandığı görülmektedir. Mesela M. Halil, Cem'u'l-Cevâmi'de "kitap" şeklinde geçen başlıkları sadece "bap" olarak değiştirmiş ancak başlıkları aynen tekrar etmiştir. Diğer taraftan kitapta yer alan bilgiler ve verilen örnekler, büyük oranda Cem'u'l-Cevâmi'deki açıklama ve örneklerle benzerlik taşımaktadır.

57 Si'irdî, Usûlü'l-Fıkh, vr.2b.

bın aslında "memzûc" eserler kategorisinde ele alınması daha isabetli olacaktır. Çünkü Müellif, kitabını mütekellimîn metodu ile Hanefîyye metodunu birleştiren ve her ikisini bir tek eserde toplayan kitaplardan İbnü's-Sübkî'nin "Cem'u'l-Cevâmi" isimli eserini esas alarak yazmıştır. Böylece hem usûl kurallarını fıkıh meseleleri üzerine uygulayarak ve fıkıh hükümlerini usûl kurallarına bağlayarak fıkha hizmet etmeye hem de usûl kurallarının sağlam temellere dayalı olduğunu gösterip buna dair deliller getirmeye⁵⁸ çalışmıştır.

Şunu da ifade etmek gerekir ki, o dönemlerde yazılan diğer fıkıh usûlü eserlerinde olduğu gibi bu kitapta da incelikli bir dil kullanılması ve mevzuların çok öz ifadelerle anlatılması sebebiyle ancak bu tür eserleri okumaya alışmış ve bu ilmin kurallarını öğrenip kavramış olanlar kitaptan faydalanabilir.⁵⁹

Bir mukaddime ve yedi baptan oluşan eserde ana başlıklar halinde şu konular ele alınmaktadır: Fıkıh usulü, fıkıh, hüküm, kitap, sünnet, icma, kıyas, üzerinde görüş ayrılığı olan deliller, te'adul ve tercih sebepleri, ictihad, taklid ve edebü'l-fütya...

Kitabın başında besmele, hamdele ve salâvattan sonra müellif, İslam coğrafyasında fıkıh usulü konusunda yapılan çalışmalar hakkında kısa ve öz bilgiler vermektedir:⁶⁰

58 Zekiyüddin Şa'ban, İslam Hukuk İlminin Esasları (Usulü'l-Fıkh), terc.İbrahim Kâfi Dönmez, TDV.Yay. Ankara, 2001,s.40

59 Bu gerçeği yakından görmek isteyen, meselâ bir İbn Humâm'ın "et-Tahrîr"ine veya İbn Sübkî'nin "Cem'u'l-Cevâmi"ine bakmalıdır. Şerhine bakmadan sırf bu kitapları okuyan kişi, müellifin ne kastettiğini anlayamaz. Şerhiyle birlikte okuyan -kafayı yorduktan ve iyice düşündükten sonra- biraz bir şeyler anlayabilir. Sonra şuna işaret etmeliyiz ki, sonraki bazı bilginler, usûl ilmini cedel, münazara ve lâfzî münakaşa meydanı haline getirdiler. Onu asıl gayesinden yani şer'î delillerden hüküm çıkarma vasıtası olmaktan uzaklaştırdılar. Aynı şekilde onlar bu ilimde, usûl İlmî ile ilgisi olmayan ve usûl ilminin ortaya konuş gayesine dâhil olmayan birçok meselelerden söz etmeye ve bunları münakaşa etmeye baş'adılar. Bununla birlikte biz, o bilginlerin üstünlüklerini, İslâm hukukuna ve din ilimlerine yaptıkları hizmeti, bunları koruma uğrunda kendilerini yok edercesine harcadıkları emeği inkâr etmiyor, bu konudaki haklarını eksik göstermek istemiyoruz. Gerçek şu ki, şayet Yüce Allah onlara bu şerefli işin başarılmasını lütfetmiş olmasaydı, biz, şu anda şiddetle ihtiyaç duyduğumuz önemli bir servetten mahrum bulunacaktık."(Zekiyüddin Şa'ban, age, 40)

60 Si'irdî, Usûlü'l-Fıkh, vr. 1b,2a.

بسم الله الرحمن الرحيم وبه ثقتي وبعد ما ذقت حلاوة من فائذ قوانين اصول الدين اردنا ان نعطر مشامك بشمة من عطر اصول الفقه واصول الحديث لما بينهما من المناسبة والايصال الى عين منابع اليقين.

فاعلم اولاً ان المؤلفات فيها كثيرة لا تحصى وعديدة لا تملى فمما في اصول الفقه كتاب الاسرار وكتاب تقويم الادلة وكتاب ... كلها لابي زيد الدبوسي عبدالله بن عمر بن عيسى من كبار الحنفية. وهو اول من وضع علم الخلاف وصنف فيه الكتب المذكورة توفي ببخارى سنة ثلاثين واربعمائة ..

Fıkıh usulü konusunda o güne kadar yapılan önemli bazı çalışmalardan mezhep farkı gözetmeksizin bahseden Molla Halil, bu eserlerden bazılarının ibarelerinin çok uzun veya düzensiz olması nedeniyle, konu hakkında müte-kaddim ve mütaahhir âlimlerin yazdığı kitapların özetini içeren mücmel, istifa-de edilebilir ve nispeten daha derli toplu bir eser yazmayı hedeflemiştir.

Molla Halil es-Si'irdî *mukaddimedede*, usûlü'l-fıkh, fıkh, hüküm gibi kavramlara tarifler getirerek onları izah etmeye çalışmaktadır.⁶¹

المقدمة: ... ادلة الفقه الاجمالية كمطلق الكتاب والسنة والاجماع والقياس والاستصحاب من حيث الاستنباط والدلالة على الاحكام... وطرق استفادة جزئياتها اي مرجحات استخراج ادلة الفقه التفصيلية.

Molla Halil mukaddimededen sonra önce üzerinde ittifak hâsıl olan delilleri, arkasından ihtilaf konusu olan delilleri bap başlıklarında zikreder. Bap içinde de konularla ilgili tafsilatlı açıklamalarda bulunarak bunlarla alakalı bol örnekler verir.

Birinci bapta *Kitâb'ı (Kur'ân)*⁶² ele alan müellif, bu asli delil ile alakalı olarak başta İbnü's-Sübki'nin "Cem'u'l-Cevâmi" isimli eseri olmak üzere belli başlı fıkh usulü eserlerinde yer alan bilgileri özetlemeye çalışmıştır.

الباب الاول في الكتاب اي القرآن وهو وان كان في اصول الدين اسما للمعنى النفسي القائم بذاته فهو ههنا اي في اصول الفقه اللفظ المنزل على محمد عليه السلام المعجز ثلاث آيات منه ...

Molla Halil, uzunca ele aldığı bu bapta, bazen nakilde bulunduğu görüşle-

61 Si'irdî, Usûlü'l-Fıkh, vr.2b vd.

62 Si'irdî, Usûlü'l-Fıkh, vr.15a.

ri tartışıp tercihte bulunmaktadır. Âyetlerin delalet ettiği hükümler konusunda, Es-Si'irdî'nin yaklaşımıyla alakalı bir örnek verelim:

”ولا تنكحوا ما نكح آباؤكم يحتمل اشتراك النكاح بين العقد والمباشرة فيقتضي حرمة موطأة الاب ومنكوحته من غير وطئ ويحتمل اختصاصه بالعقد واخراج الفاسد عنه فتحل منكوحه الاب من غير وطئ وهو اولى لانه اولى من المجاز فيكون اولى من الاشتراك ايضا...”

“Babalarınızın nikâhladığı kadınlarla nikâhlanmayın..”⁶³ Nikâhın müşterek olarak evlilik akdi ve cinsel ilişkide bulunma manasında kullanıldığı gözönünde bulundurulursa, babanın cinsel ilişkide bulunduğu kadınla oğlunun nikâhlanması haram olduğu gibi, cinsel ilişkide bulunmadan sadece nikâhladığı kadınla da oğlunun nikâhlanması haram olur. Nikâh kelimesinin sadece evlenme akdi ve fâsid nikâhı dışarıda bırakmak için kullanıldığı kabul edilirse, babanın cinsel ilişkide bulunmadan yalnızca nikâhladığı kadınla oğlunun evlenmesi helal olur ki bu ikinci mana daha evladır. Çünkü bir kelimenin esas konulduğu manada kullanılması, mecâzi kullanımından daha iyidir. Aynı şekilde bir kelimenin tek bir mana için kullanılması da, iki mana için kullanılmasından daha iyidir...”⁶⁴

Molla Halil, bu ilk bapıtan sonra diğer baplarda sırasıyla şu konuları ele almaktadır:

İkinci bap: sünnet bahsi, ⁶⁵

الباب الثاني في السنة فانها كما تشارك الكتاب في الاحكام التي ذكرنا...

Üçüncü bap: icmâ, ⁶⁶

الباب الثالث في الاجماع وهو اتفاق جمهورى الائمة بمستند ولو قياسا (لانه ايضا من جملة المستند) بعد وفاته ع م ان قبلها المدار كلامه ع م فى اى عصر على اى امركان ديني كصلوة وزكوة او دنيوي كتدبير الجيوش والرعية او عقلي...

63 Nisâ 4/22.

64 Si'irdî, Usûlü'l-Fıkh, vr. 21a,21b.

65 Si'irdî, Usûlü'l-Fıkh, vr.51a.

66 Si'irdî, Usûlü'l-Fıkh, vr.55a.

*Dördüncü bap: kıyas,*⁶⁷

الباب الرابع في القياس وهو لغة التقدير والمساوات واصطلاحا حمل معلوم ... على معلوم آخر اي الحاقه به في حكمه لمساواتهما في علة حكمه ...

*Beşinci bap: Üzerinde ihtilaf hâsıl olan fikhî deliller,*⁶⁸

الباب الخامس في ادلة اخرى اختلف في اكثرها فمما يحتج به نوعا القياس الاقتراني والاستثنائي نحو كل نبيذ مسكروكل مسكر حرام ينتج كل نبيذ حرام ونحو ان كان النبيذ مسكرا فهو حرام لكنه مسكر فهو حرام او ان كان النبيذ مباحا فهو ليس بمسكر لكنه مسكر فهو ليس بمباح. وقياس العكس وهو اثبات عكس حكم شئى لمثله تعاكسهما في العلة...

*Altıncı bap: te'âdül ve tercih sebepleri,*⁶⁹

الباب السادس في التعادل والتراجيح لما كانت ادلة الفقه ظنية تطرق اليها التعارض اذ يمتنع تعادل قاطعين عقليين او نقليين او عقلي ونقلي لا تعادل قطعي وظني نقليين فلا يمنع لبقاء دالتهما وان انتفى الظن عند القطع بالنقيض لتقدم القطعي حينئذ....

*Yedinci bap: ictihâd, taklid ve edebü'l-fütüâ*⁷⁰

الباب السابع في الاجتهاد وما معه من التقليد وادب الفتيا. وهو لغة انتقال الجهد بالفتح والضم بمعنى الطاقة والمشقة واصطلاحا استفراغ الوسع والطاقة في نظر الادلة لتحصيل ظن الاحكام من الفقيه العارف اي المجتهد المطلق.

وشرطه التكليف لعدم الاعتداد بمن لم يكمل عقله ولم يكن له تمييز يهتدي الى ما يقوله والملكة الراسخة في النفس وهي العقل وقيل العلم الادراكي ضروريا كان او نظريا وشدة الفهم بالطبع لمقاصد الكلام وان يعرف ولو في الدرجة الوسطى من الكتاب والسنة ما يتعلق بالاحكام وان لم يحفظه عن ظهر قلب ولا ينحصر في خمسمائة آية وخمسمائة حديث كما زعم فانها تستبطن حتى من القصص والمواعظ وقل من حديث يخلو عن حكم او ادب شرعي او سياسة دينية وبالعام والخاص والمجمل

67 Si'irdî, Usûlü'l-Fıkh, vr.57a,57b. Kıyas konusunu Şafi'i'nin klasik kıyas anlayışı doğrultusunda ele alan Molla Halil diğer konularda olduğu gibi burada da Cem'u'l-Cevâmi' ve şerhlerinden istifade ederek mevzuyu özetlemeye çalışmıştır. Karşılaştırmak için bkz: İbnü's-Sübkî, age., C.II, s.239 vd.

68 Si'irdî, Usûlü'l-Fıkh, vr.75a. Bu bapta M. Halil, kıyâsu'l-iktirânî, kıyâsu'l-istisnâî, istikrâ, istishâb, istihsân, kavlü's-sahâbî, şer'u men kablenâ ile önemli gördüğü bazı kavâ'id-i fıkhîye üzerinde durmaktadır.

69 Si'irdî, Usûlü'l-Fıkh, vr.77b.

70 Si'irdî, Usûlü'l-Fıkh, vr.82a. Müellif burada ictih dın tecezzi, Hz. Peygamber'in ve ashâbının ictihadı ve taklit konularını işlemektedir.

والمبين والناسخ والمنسوخ وسبب النزول والمتواتر والآحاد وحال الرواة قوة وضعفا ولو بتقليد حفاظ الحديث في ذلك فانه يكفيه كتقليد ائمة الكلام في عقيدته واقوال العلماء من الصحابة ومن بعدهم اجماعا واختلافا ليأمن من الحظر الذي هو خرق للاجماع ولسان العرب لغة ونحوها وصرفا وبلاغة والاصول وانواع القياس من جلي وما... وطرق استخراج العلل والاستنباط ولا تشتط فيه الذكورة والحرية والعدالة...

Molla Halil es-Si'irdi mutlak müctehitte bulunması gereken vasıfları zikrettikten sonra mezhepte müctehid ve fetvada müctehid olan kimselerin bu vasıfları taşımayabileceğinden bahseder. Ancak O'na göre, mutlak müctehid kendisini nasıl şer'i nasrlara bağlı görmek zorundaysa, mezhepte müctehid veya fetvada müctehid olan kimselerin de kendilerini ittiba ettikleri mezhebe bağlı görmeleri ve kaidelerine uygun hareket etmeleri gerekir.

En son nakil bahsini işleyen es-Si'irdi, Şafii mezhebinde kaynaklardan nasıl bir yöntem takip edilerek nakilde bulunulması gerektiği üzerinde durur. Geleneksel Şafii fıkıh anlayışını yansıtan ifadelerinde müellif, müftinin öncelikle mezhebin kurucusu olan İmam Şafii'nin görüşünü esas alması gerektiğini vurgular. O'nun ilgili konuda tercihi yoksa o zaman mütekaddimini müteahhirine tercih eder. Bu açıdan da tercih imkânı olmazsa o zaman araştırmaya bağlı olarak Şeyhân'ın (Râfi'i ve Nevevi) o konudaki görüşü alınır. Molla Halil burada, Şafii mezhebinde görüşlerin râcihini açıklayan Nevevi'nin (v.h.676) er-Ravda ve Minhac adlı kitaplarını özellikle zikreder.⁷¹

Nihayet es-Si'irdi, eserini şu sözlerle bitirmektedir:⁷²

هذا آخر ما ختمنا به الاصول ومن الله نيل الصواب والقبول والصلاة والسلام على من بيده مفتاح الوصول وعلى آله وصحبه نجوم الهدى لكل مأمول لقد تم وبالخير عم وللمرام يؤم.

Sonuç Yerine

Molla Halil es-Si'irdi, hayatı, eserleri ve düşünceleriyle bu bölgenin ilim ve fikir hayatına yön veren âlimler arasında önemli bir yere sahiptir. İsmail Fakîrullâh, İbrahim Hakkı, Sultan Memduh ve Molla Halil gibi âlimler 18.

71 Si'irdi, Usûlü'l-Fıkh, vr.90b,91a.

72 Si'irdi, Usûlü'l-Fıkh, vr.,91a

yüzyıldan günümüze kadar bölgedeki ilmi hayatın şekillenmesinde bir bütünü parçaları gibi vazife görmüş ve dînî-ilmî hayatın canlı tutulmasında öncü rol oynamışlardır.

Yazdığı ilmi eserlerle kendi dönemindeki medrese ehlinin, ilmi çevrelerin dikkatini cezp etmiş, ayrıca hoca ve talebelerin ilim ve fikir dünyalarının şekillenmesinde etkili olmuş olan Molla Halil es-Si'irdî, diğer taraftan sosyal hayata yönelik yazdığı eserlerle de halkın dini anlayışına önemli ölçüde tesir etmiştir.

Molla Halil, yaşadığı zaman dilimindeki bütün imkânsızlıklara rağmen, ilmi açıdan kendisini en güzel şekilde yetiştirip geliştirmiş, ayrıca medrese ilimleri konusunda bir dereceye kadar yeniliğin ve dinamizmin de öncülerinden olmuştur. O, ehliyetli ve liyakatli bir âlim olarak ilimde telifin değerini keşfetmiş, mevcuda artı bir katkıda bulunmanın gereğine ve faydasına inanmış ve ömrü boyunca devam ettiği eğitim-öğretim faaliyetlerinin yanı sıra yirmi yedi civarında eser telif etmeyi başarmıştır.

Günümüzde pozitivist bir yaklaşımla, rasyonel aklı imanın yegâne temel dinamiği olarak zanneden modernist anlayışın tersine Molla Halil es-Si'irdî, Kur'ân ve Sünnete tabi olan ve naklin rehberliğinde işleyen aklı esas almış ve eserlerini de bu anlayışla yazmıştır.

Böylelikle gelenek çizgisinde kalarak çoğu “şerh”, “ihtisâr” veya “cem” niteliği taşıyan birçok eser kaleme almıştır. O'nun derleme yönü ağır basan eserler yazdığı doğrudur. Ancak işin içerisinde kendisi de vardır ve yazdığı eserlerin hemen her safhasında bunu görmek mümkündür. Özellikle dilticiliğini, kelamcılığını, fıkıhçılığını ve usuli bakış açısını telif ettiği eserlerinin her aşamasında ustalıkla konuşturmuştur. Bundan dolayıdır ki müellifimiz eserlerini dil, kelam, tefsir ve fıkıh gibi pek çok alanda vermiştir. “el-Kâfiyetü'l-Kübâ”, “Te'sîsü Kavâidi'l-Akâid” ve “Usulü'l-Fıkh” isimli eserleri gerçekten dikkat çekilmesi gereken önemli çalışmalar olarak öne çıkmaktadır. Özellikle “Usulü'l-Fıkh” kitabı, Molla Halil'in te'lif yönü öne çıkan önemli birkaç eserinin başında yer almaktadır. Muhakemesi gayet güçlü olan müellifimiz bu eserinde fıkıh usulü ilminin birçok konusunu dirayetli bir ustalıkla izah etme başarısını gösterebilmiştir.

Eserlerinde dikkat çeken diğer önemli bir husus da çalışmalarını çoğun-

lukla medrese öğrencilerini merkeze yerleştirerek şekillendirmeye özen göstermesidir. Eserleri dikkatlice incelendiğinde yaşadığı dönemde medreselerde okutulması gelenek halini almış hemen hemen bütün ders kitaplarına alternatif olabilecek kitaplar yazdığı görülmektedir. Nitekim kendisi de birçok eserinin girişinde bu konuya dikkatlerimizi çekmektedir. Örneğin tefsirinin mukaddimesinde dönemindeki öğrencilerin, ibarelerinin muğlak olması nedeniyle "Zemahşerî" ve "Beyzâvî" tefsirlerinden, çok mücmel olması nedeniyle de "Celâleyn" tefsirinden istenen ölçüde istifade edemediklerini, dolayısıyla kendisi öğrencilerin kolaylıkla yararlanabilecekleri dili anlaşılır ve metni ne çok uzun ne de çok kısa olan bir tefsir yazmak istediğini açıkça belirtmektedir.

Molla Halil'in bir medrese müderrisi olduğu ve mesaisinin büyük bir kısmını bu yöndeki çalışmalara teksif ettiği doğrudur. Ancak Molla Halil ilmi yönü ve müderrisliği öne çıksa da, aynı zamanda halkla diyalogu olan ve umum halkın ihtiyaçları doğrultusunda eserler yazmış bir şahsiyet olduğu da bir gerçektir. O'nun "Mahsûlü'l-Mevâhibi'l-Ahadiyye fi'l-Hasâis ve's-Şemâili'l-Ahmediyye", "Mevlidü'n-Nebî" ve "Risâle Sağîra fi'l-Ma'fuvvât" gibi eserleri bu bağlamda değerlendirilebilir.

O, yaşadığı dönemde memleket meseleleriyle de yakından ilgilenmiştir. İلمي faaliyetlerinde sadece nakille iktifa etmeyip naklin rehberliğinde akli kullanmaya büyük önem verdiği gibi sosyal hayatta da medresenin kalıplarını içerisinde kalmayarak, vahiy ile sürekli değişen hayat şartları arasında güçlü bağların kurulması yönünde çaba sarf etmiştir. "Zübdetu mâ fi'l -Fetâve'l-Hadisiyyeti" isimli eserinde de ifade ettiği gibi kendi döneminde mühim gördüğü meselelere eğilmiş ve güncel mevzularla alakalı çözümler üretmeye çalışmıştır.

Molla Halil'in vurgulanması gereken diğer bir yönü ise tasavvufla olan ilişkisidir. Onun tasavvufla olan ilişkisini hem kaynaklardan hem de kendi eserlerinden tespit etmemiz mümkündür. Tasavvufla ilgili "Minhâcû's-Sünneti's-Seniyye fi Âdâbi Sülûki's-Sûfiyye" ve "Nebzetu Mevâhibi'l-Leduniyye fi's-Şatâhâti ve'l-Vahdeti'z-Zâtiyye" isimli iki müstakil eser yazmış olması, bu söylediğimizi doğrulamaktadır. Fakat muhtemelen daha çok ilmi faaliyetlere ve tedrise yoğunlaşması sebebiyle bu yönü pek fazla öne çıkamıştır.

“Usulü'l-Fıkh” isimli eserinde Molla Halil, başta İbnü's-Sübki'nin “Cem'u'l-Cevâmi” isimli eseri olmak üzere diğer fıkıh usulü kaynaklarındaki bilgileri derleyerek ve fakat büyük bir ustalıkla bunları yoğurarak, gerekli gördüğü yerlerde de faydalı ilave bilgiler vermeye çalışmıştır. Böylece aslında kendi dönemindeki medreselerde de okutulabilecek bir ders kitabı hüviyetinde ve o güne kadarki diğer âlimlerin yazdığı kitapların adeta özetini içeren mücmel, istifade edilebilir ve nispeten daha derli toplu bir eser meydana getirmiştir.

Aslında Molla Halil'in amaçladığı bir fıkıh usulünü büyük oranda ortaya koyma başarısını gösterdiğini söylemek mümkün olsa da, bu fıkıh usulünün medreselerde okutulması veya “Cemul cevami” gibi tercih edilen eserlere alternatif oluşturması konusunda aynı başarıyı yakaladığını söylemek mümkün görünmemektedir. Sonuçta bu konuda “el-Kâfiyetü'l-Kübrâ” ve “Nehcü'l-Enâm” dışındaki eserleri maalesef beklenen rağbeti görememiştir. Bu iki eserin yazıldığı dönemden günümüze dek doğu medrese geleneği içerisinde hem ciddi şekilde talep gördüğü ve hem de bir boşluğu doldurduğu söylenebilir. Fakat aynı amaçla yazılan diğer eserleri için bunu söylemek maalesef mümkün değildir.

Eserin Debusi'nin Takvimu'l-Edille'si veya Şatıbi'nin Muvâfakât'ı gibi alanında çığır açan bir orijinallığe sahip olduğunu da söyleyemeyiz. Ancak yazıldığı dönemde, çeşitli sebeplerden dolayı şark medreselerinde bu alanda pek fazla telif cesaret edilmediğini hesaba kattığımızda, fıkıh usulü alanında yapılacak çalışmalar için öncü ve cesaret verici bir eser olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Maalesef bu eser, müellifin vefatından sonra bu alanda yapılabilecek yeni yararlı çalışmalara örnek teşkil edebilecekken el yazması (mahtut) durumunda kalmış ve basılamadığı için de yeterince kendisinden istifade edilememiştir.

İnanıyoruz ki Molla Halil'in diğer önemli eserleri gibi bu eseri de, üzerinde tahkik yapılarak basılıp gün yüzüne çıkarılabirse hedeflediği o işlevi bugün de yerine getirebilecektir. Bu konuda bazı çabalar, çalışmalar yapılmaktadır. İnşallah yakın zamanda meyvesini görürüz.

Molla Halil es-Si'irdi"ye Allah'tan rahmet diler, tekrar sempozyum heyetine teşekkür eder, hâzirûnu hürmetle selamlarım.